

Indledning

Hvorfor har vi som mennesker et nærmest umætteligt behov for fiktioner? Hvorfor engagerer vi os følelsesmæssigt i fiktive verdener velvidende, at de er fiktive? Hvorfor og hvordan er fiktioner og fortællinger i det hele taget opstået?

Hvis vi vil søge svar på sådanne typer af spørgsmål, må det første spørgsmål, vi stiller os selv, være, hvor vi skal lede henne efter svarene. Jeg mindes at have stillet mig selv de spørgsmål igennem mange år. Men først, da jeg skrev bogen *Det læsende menneske – hvad sker der med os, når vi læser litteratur* (2019), begyndte jeg at undersøge det for alvor. Og det var i forbindelse med skrivningen af den bog, at jeg blev opmærksom på, at der var valide svar at finde, hvis man anlagde et evolutionært perspektiv og tog den menneskelige udviklingshistorie i betragtning.¹

Det, der gør den evolutionære tilgang appellerende, er, at den undersøger spørgsmålene om vores adfærd og egenskaber på det mest grundlæggende niveau – i vores evolutionært udviklede natur. Med en evolutionær tilgang spørges der til *hvorfor*, ikke blot *hvordan*: Hvorfor har mennesket udviklet lunger? Hvorfor oplever vi kærlighed? Hvorfor fortæller vi hinanden fiktive historier? Hvis man vil søge svar på den type grundlæggende spørgsmål om litteratur, som jeg stillede ovenfor, er en evolutionær tilgang med andre ord et frugtbart perspektiv.

Da jeg i det første årti af 00'erne havde min gang på litteraturvidenskab på Københavns Universitet, var et evolutionært perspektiv på litteratur lige så fremmed, som jeg formoder, det ville være at læse Tolstoj på biologistudiet. Måske vi læste et ud-

drag af *Arternes oprindelse* som et historisk dokument, som kunne kontekstualisere litteraturen fra det moderne gennembrud, og som bar vidnesbyrd om det religiøse verdensbilledes gradvise krakelering. Men næppe mere end det. Naturvidenskab var nærmest et skældsord, og positivismen fjenden, som hofteoretikere som Adorno, Heidegger, Habermas og Foucault – deres forskelle ufortalt – bankede løs på. Positivismekritik læste vi sidevis af. Men naturvidenskabelig metode og videnskabshistorie var, som jeg husker det, fuldstændig fraværende. Det kritiske blik, der per automatik så naturvidenskaben som en reduktion af verden og af den menneskelige erkendelse, blev det blik, hvorigennem alt skulle læses. Naturligvis også litteratur.

Alt imens jeg i de år på Københavns Universitet læste kritisk filosofi og spekulativ litteraturteori, begyndte forskningsfeltet inden for en evolutionært orienteret litteraturvidenskab for alvor at etablere sig.

Allerede i 1995 udkom Joseph Carroll med bogen *Evolution and Literary Theory*, som er et af de første forsøg på at formulere en litteraturteori baseret på indsigter fra evolutionspsykologi og -biologi. Ti år senere kom antologien *The Literary Animal: Evolution and the Nature of Narrative* redigeret af Jonathan Gottschall og David Sloan Wilson. Brian Boyd skrev den prisvindende *On the Origin of Stories: Evolution, Cognition and Fiction* i 2009. Jonathan Gottschall *The Storytelling Animal: How Stories Make Us Human* i 2012. Og *Evolution, Literature & Film. A reader* hedder en antologi fra 2010 redigeret af Boyd, Carroll og Gottschall, hvori der er samlet en lang række uddrag fra både teoretiske og analytiske tekster inden for og i omegnen af evolutionært orienterede studier af litteratur og film. For blot at nævne en håndfuld af de vigtige bøger, der har været med til at etablere feltet.

Til trods for at forskningsfeltet i dag tæller stribevis af bøger og hundredvis af artikler, har haft dedikerede tidsskrifter og har eksisteret siden i hvert fald midthalvfemserne, har det aldrig vundet stor udbredelse inden for litteraturvidenskaben. Den evolutionære tilgang mødte derimod oprindeligt betragtelig

modstand – i det omfang den blev bemærket. Den er sågar blevet beskyldt for at være protofascistisk.²

En årsag til, at retningen befinder sig i periferien af litteraturvidenskaben, er formentlig, at den arbejder ud fra et forskningsprogram, som er ganske fjernt fra, hvad der foregår på de fleste litteraturvidenskabelige uddannelser i dag, og derved står i opposition til de metoder og den videnskabsforståelse, som er mainstream inden for litteraturvidenskaben og humaniora generelt.

Kritikken af moderne litteraturvidenskab og den manglende soliditet i dens teoretiske grundlag er et vigtigt element i den evolutionært orienterede litteraturteori og var det især i de første arbejder inden for feltet. Jeg har i bogen derfor lagt vægt på at fremstille denne kritik. Ikke blot fordi den var en formativ del af udviklingen af den evolutionære tilgang, men også fordi jeg stadig finder den relevant som et videnskabsteoretisk korrektiv til den aktuelle identitetspolitiske accentuering af måden, som den humanistiske videnskab beskæftiger sig med spørgsmål om kultur, biologi og vidensproduktion på.

Men en evolutionær tilgang er mere end blot et korrektiv til mange af de teorier, der har domineret litteraturvidenskaben; den åbner også op for andre grundlæggende forskningsspørgsmål, som enten negligeres eller besvares utilfredsstillende af litteraturvidenskaben i dag, fx spørgsmål om litteraturens og fiktioners funktioner og oprindelse.

Den evolutionære tilgang befinder sig som sagt i periferien af moderne litteraturvidenskab og har forudsigeligt nok heller ikke vundet noget større indpas i Danmark. Dog skal nævnes Mathias Clasen og Jens Kjeldgaard-Christiansen fra Aarhus Universitet, som med et evolutionært perspektiv blandt andet forsker i horrorfiktioner og i fremstillingen af ondskab i fiktioner. Derudover kan nævnes Torben Grodal fra Københavns Universitet, som har integreret en evolutionær tilgang i studiet af film.

Men på dansk findes der ganske få fremstillinger af et evolutionært perspektiv på litteratur og kunst. Umiddelbart kan jeg kun komme i tanke om Henrik Høgh-Olesens *Det æstetiske*

menneskedyr fra 2016, der præsenterer et evolutionspsykologisk perspektiv på kunst og æstetisk adfærd i bredere forstand, og antologien *Menneske, kultur, evolution – et biokulturelt perspektiv* fra 2019, som er en introduktion til en evolutionær tilgang til en række forskellige æstetiske og kulturelle emner, herunder også litteratur. Men i de mange introducerende bøger til litteraturteori og -analyse, der ellers findes på dansk, foreligger der ingen kapitler, der introducerer en evolutionær tilgang til litteratur.

Med denne bog vil jeg gerne præsentere den evolutionære tilgang for danske læsere. Jeg har forsøgt at fremstille emnet på en sådan måde, at det skulle være tilgængeligt for læseren, der ikke i forvejen er bekendt med den evolutionære tilgang til litteratur. En vigtig indgangsreplik til bogen er derfor, at den ikke skal læses som en udtømmende fremstilling af forskningsfeltet, men som en præsentation og en vej ind i det.

I lyset af det introducerende sigte med bogen har jeg derfor også forsøgt at minimere brugen af specialiserede fagtermer. Derved mistes der uundgåeligt noget faglig præcision. En læser med en solid faglig ballast inden for fx biologi eller psykologi vil derfor måske finde, at bogens fremstilling heraf er for overfladisk. Eller man kan synes, at det litterære fylder for lidt. Begge disse synspunkter kan have noget på sig, men er en uundgåelig konsekvens, når bogen dels vil præsentere et bredt og komplekst teoretisk felt, dels vil bevare et introducerende sigte.

Det evolutionære perspektiv

“Literary Darwinism”, “Evolutionary Literary Studies”, “Evocriticism”, “Biocultural Criticism”, “Biopoetics”. Den evolutionære tilgang til litteraturstudierne har gået under flere betegnelser. I nærværende fremstilling har jeg fundet det mest hensigtsmæssigt fortrinsvis at benytte mig af betegnelserne “den evolutionære tilgang” og “den biokulturelle tilgang”.

Feltet dækker over forskelle, både hvad angår de analytiske metoder og det teoretiske grundlag. Det er også vigtigt at gøre opmærksom på, at den evolutionære tilgang ikke arbejder dok-

trinært ud fra et på forhånd givet sæt af aksiomer. Tværtimod kan den forstås som et forskningsprogram, som udvikler sig i takt med akkumuleringen af relevant viden inden for biologi, antropologi, psykologi mv.

Et fælles udgangspunkt for retningen er imidlertid evolutionsteorien. Evolution skal vi dog forstå bredere end som blot genetisk evolution. Kultur og gener påvirker hinanden i en kompleks evolutionær symbiose. Mennesket tilpasser sig miljøet, men mennesket påvirker det også og er kendetegnet ved en stor adfærdsmæssig fleksibilitet. Mennesket er med andre ord et biokulturelt væsen, som i kraft af dets helt særlige kognitive kapaciteter har skabt sin egen niche.

Men samtidig bærer vores adfærd, følelser og kognitive arkitektur vidnesbyrd om en lang evolutionær forhistorie, som har formet mange af vores mest fundamentale egenskaber og adfærdskaraktistika, og som er betingende for den måde, hvorpå vi forholder os til en lang række af de udfordringer og muligheder, vi møder igennem livet. Men også for, hvordan vi forholder os til fiktioner, fx i form af litterære tekster.

Hvordan evolutionens formning af mennesket er relevant i forhold til studiet af konkrete litterære tekster behøver ikke at være nogen svær øvelse at vise. Tag fx Lasse Horne Kjældgaard og Peter Simonsens indkredsning af, hvad vi overhovedet skal forstå ved "litteratur":

Hvis man skulle komme med en definition, kunne man forsøgsvis sige, at litteratur er prototypisk, når den både er fiktion, sanselig form og kan læses som "Existentsmeddelelse" om uomgængelige vilkår. Ingredienserne er dog hverken nødvendige eller tilstrækkelige til en egentlig *definition* af litteratur. Dertil er litteraturen for uforudsigelig og foranderlig en størrelse. Men givet er det, at hvis ikke litteraturen fandtes, ville vi være nødt til at opfinde den – for at kunne udtrykke vores behov for at finde ud af, hvem vi er, og hvad vi er her for.³

Når de to litterater beskriver litteratur som en “Existentsmeddelelse” om uomgængelige vilkår og taler om, at litteraturen “udtrykker vores behov for at finde ud af, hvem vi er, og hvad vi er her for”, er det med en klar reference til en eksistentielistisk tænkning og med Søren Kierkegaard i bagehovedet. Og jeg skal være den første til at anerkende værdien af denne tradition, og jeg mener faktisk også, at den er forenelig med en evolutionær tilgang.

Pointen i citatet, som jeg læser det, er vel, at litteraturen formår at tale til os på en måde, så vi genkender os selv i det, vi læser. Vi ser vores grundeksistentielle vilkår beskrevet. De dilemmaer, sorger, bekymringer, forhåbninger og glæder, som udgør livet, og som er universelle og tidløse. Læst på den måde må en bagvedliggende antagelse dermed også være, at der findes en række universelle træk ved mennesket – en fælles menneskelig natur, om man vil. Og hvis vi ikke vil nøjes med blot at konstatere, at litteraturen er i stand til at beskrive forhold, der knytter sig til denne menneskelige natur, men også vil forstå, hvad en sådan menneskenatur er konstitueret af, og hvordan den fremstilles i litteraturen, har vi bevæget os i retning af en evolutionær tilgang til litteratur.

Vi kan dermed også forklare, hvorfor det er, at vi bliver grebet af litteratur på tværs af tid og kulturer. Der er nærmest noget magisk ved at opleve, hvordan man i dag kan læse Gilgamesh-eposet over 4.000 år efter, at det optog publikum i oldtidens Mesopotamien. Ryk et par tusind år frem, og vi oplever, at vi stadig lider med Medea og Ødipus og de andre græske tragediehelte, selvom de er næsten 2.000 år gamle.

Min pointe her er den simple, at hvis vi ikke som moderne læsere kunne genkende værkernes skildring af det menneskelige følelsesliv og de konflikter, man kan stå i som menneske, ville det heller ikke være muligt at forstå oldtidens litterære værker. Selvom den konkrete historiske og kulturelle kontekst, der omgav værket, er umiddelbart utilgængelig for os, står der en essentiel

fortælling tilbage om det at være menneske, som vi genkender, fordi vi genkender os selv i det artsfællesskab, vi tilhører.

I den enkleste form handler en evolutionær tilgang om at synliggøre, hvordan litteraturen skildrer universelle evolutionært udviklede menneskelige adfærdstræk som fx den dybe omsorg for sine børn og sin familie, vigtigheden af at tilhøre et fællesskab, men også af at opnå status og anerkendelse inden for fællesskabet.

Det handler her om at bedrive læsninger, som forbinder forståelsen af et litterært værk med den evolutionære viden om den menneskelige natur, og som i samme ombæring måske peger på, hvordan andre læsninger – som måske endda har været dominerende i den akademiske reception – er mangelfulde eller direkte misvisende i de antagelser om mennesket, der implicit eller eksplicit ligger til grund for læsningen. Oplagte eksempler kunne her være psykoanalysens spekulative antagelser om de drivende kræfter i menneskelivet og konstruktivismens normkritiske ideer om den menneskelige psykes plasticitet og biologiske ubundethed.

Denne form for tematisk orienteret litteraturanalyse har især fyldt meget inden for den evolutionære tilgang i dens tidlige fase. Men den evolutionære tilgang har udviklet sig i mange retninger og anvendes i litteratur- og kulturvidenskaberne på en række forskellige måder. Ikke mindst har den igennem både teoretiske arbejder og empiriske studier kastet lys over, hvordan fiktioner aktiverer en række forskellige evolutionært udviklede kognitive egenskaber.

Den er også frugtbart blevet kombineret med metoder og tilgange fra litteraturvidenskabens øvrige værktøjskasse. Eksempelvis i form af kulturhistoriske kontekstualiseringer og biografisk metode, ligesom den har taget formmæssige problemstillinger og genrespørgsmål op.